

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 36

Volume: 8 Issue: 36

Şubat 2015

February 2015

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

SOSYOLOJİNİN KURULUŞUNU ETKİLEYEN DÜŞÜNCE AKIMLARI VE KLASİK SOSYOLOJİDE YÖNTEM TARTIŞMALARI

THE THOUGHT CURRENTS THAT GET INFLUENCE OF THE ESTABLISHMENT OF SOCIOLOGY AND DISCUSSIONS OF METHODS IN THE CLASSICAL SOCIOLOGY

İsa KUYUCUOĞLU*

Öz

Bu makale sosyolojinin kurulmasından önce mevcut olan Aydınlanma, Pozitivizm ve Bireycilik akımlarının sosyolojinin kurulmasına etkisini ve bu bilimi sistemleştiren öncü sosyologların temel görüşlerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Buna bağlı olarak Batı'nın düşünce tarihinde olduğu kadar, sosyal bilimlerde ve özellikle sosyoloji biliminde kalıcı iz bırakmış olan Auguste Comte, Herbert Spencer ve Emile Durkheim'in pozitivist/determinist bakış açısıyla türettikleri kuram ve yöntemlerin özellikleri analiz edilmektedir. Bu bağlamda Alman idealizminin etkisinde gelişen anlamacı/yorumsamacı (hermeneutik) yöntemin önemli sosyolojik temsilcilerinden Wilhelm Dilthey ve Max Weber'in düşünceleri Fransız ekolünün pozitivist yöntemiyle karşılaştırılarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanmacılık, Bireycilik, Topluluk, Pozitivizm ve Hermeneutik.

Abstract

In this paper which aims to analyze the origins of classical sociology and its historical development, where the schools of thought of Enlightenment, Positivism and Individualism which existed before the establishment of sociology and the basic opinions of leading sociologists who systematized sociology is examined. In this context the basic features of the concepts, theories and methods developed by Auguste Comte, Herbert Spencer and Emile Durkheim with a positivist and deterministic view of point that has left a lasting influence on the Western history of ideas as well as in social sciences and sociology are analysed. Further the interpretive (hermeneutic) method developed under the influence of German idealism is examined and the idea of Wilhelm Dilthey and Max Weber which is the most important sociological representative of this method is discussed in comparison with the positivist method of the French school of thought. In this context descriptive method of the natural and technical sciences with interpretive methods of social and human sciences is also investigated.

Keywords: Enlightenment, Individualism, Collectivism, Positivism and Hermeneutic.

Giriş

Bilimlerin kuruluş dönemlerinde türetilen temel kavramlar, kuramlar ve kullanılan yöntemler onların daha sonraki gelişim süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu durum sosyal bilimlerde önemli bir konuma sahip olan sosyoloji için de geçerlidir. Bu nedenle sosyolojinin kurulmasından önceki düşünce akımlarının bu bilime etkisini bilmek, kuruluş aşamasında geliştirilen kuram ve yöntemleri tanımak sosyolojinin daha sonraki tarihsel gelişimini ve günümüzdeki durumunu anlamamız bakımından önemlidir.

* Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Bilindiği gibi Avrupa’da meydana gelen ekonomik, toplumsal, bilimsel gelişmelerin ve yaşanan siyasi olayların sosyolojinin akademik bir disiplin olarak kurulmasında kalıcı bir etkisi olmuştur (Guldelach, 1990: 14-15). Sanayileşme ve modernleşmenin toplumsal yapıda meydana getirdiği radikal değişimi; daha doğrusu “kargaşayı” anlayıp yorumlama ihtiyacı sosyoloji bilimini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda sosyoloji, “Modern Batı’nın kendine özgü ve özel krizine entelektüel bir mukabele” (Çiftçi, 2012: 14-18) olarak kurulmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra sanayileşmenin meydana getirdiği olaylar insanların yaşama biçimini, aile yapısını ve dini anlayışlarını değiştirerek yeni siyasi sistemleri ve toplumsal yapıları ortaya çıkardı. *Aydınlanma, Sanayileşme ve Kapitalizm*’in uzun dönem tarih sahnesinde kalan kadim imparatorlukları ortadan kaldırıp, ulus devletleri ortaya çıkardığı yeni dönemde, toplumsal refahı devletin getireceğini savunan, işçilerin yönetime katılmalarına ağırlık veren, hür teşebbüsü devletin ve sendikaların baskısı altında tutmaya çalışan, “toplumculuk” düşüncesinin yerini, bireylerin yararlarını toplumsal yararlarından daha önemli sayan hür teşebbüs yanlısı “bireycilik” düşüncesi alırken, işlevleri değişen dini inançlar toplumsal bağlama uygun olarak farklı biçim ve içerikler kazandı (Larsen, 2011: 644).

Sanayileşmenin gelişip yaygınlaşması geleneksel toplumlarda görülmeyen yeni gerilimleri, siyasi ve ekonomik problemleri beraberinde getirdi. Bu problemler sadece geleneksel değerlerin etkisini yitirmesi sonucunda meydana gelen “bireyselleşme” ve “toplumsal çözülme” ile sınırlı kalmayıp; kütleli üretimin yaygınlaşması ile birlikte “işçi sınıfı” ve “yoksulluk” gibi problemleri de ortaya çıkardı.

Tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş sürecinde yaşanan toplumsal gerçekliğin neden olduğu problemleri tanıyıp yorumlama gereksiniminin sonucu kurulan sosyolojinin dayandığı düşünce yapısını ve bu bilimin öncülerinin geliştirdiği yöntemsel paradigmaları bilmek bu bilimi daha iyi tanımamız bakımından önemlidir.

Sosyolojinin Kurulmasından Önceki Düşünce Akımları

Sosyolojinin kuruluş aşamasından önce var olan Aydınlanmacılık”, “Pozitivizm”, “Bireycilik” ve “Toplumculuk” akımları klasik sosyolojinin temel paradigmalarının belirlenmesinde etkin bir rol oynadı. Farklı görüşler olmakla birlikte, tarihsel olarak sosyolojik çalışmaların XIII. yüzyıldan itibaren başladığı kabul edilir. Bu yüzyıldan önce toplumsal gerçeği anlama çabaları felsefi düşünce tarafından başlatıldı. Eflatun (M.Ö. 429-374), Aristo (M.Ö.384-322), İbn Haldun (1332-1406), Hobbes (1588-1679) ve Montesquieu (1689-1755) gibi düşünürler sosyal davranışları felsefi ve tarihsel olarak ele alan önemli düşünürlerdir (Bahar, 2011: 28).

Bilindiği gibi sosyoloji bazı yönlerden diğer sosyal bilimlerden ayrılmaktadır. Onu diğer sosyal bilimlerden ayıran en belirgin özellik insan toplumlarındaki ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan sonuçları ele almasıdır. Fakat tarihte toplumsal koşullarla ilgilenen yegâne bilim dalı sosyoloji değildir. “Siyaset” ve “ahlak felsefesi” daha Antik çağdan, “iktisat bilimi” ise XVIII. Yüzyılın başlangıcından itibaren toplum ve toplumsal şartlarla ilgilenmeye başladı. Yönetim sistemlerini araştıran siyaset ve ahlak felsefesi, bireycilik ve faydacılık; ekonomi, ticaret ve işbölümü konularına yönelirken, sosyoloji “toplumsal düzen ve toplumsal gelişmelerin nedenlerini konu edindi.

Avrupa’da Rönesans hareketinden XVIII. yüzyıla kadar geçen zaman içinde doğa ve teknik bilimleri alanında büyük bir başarı sağlandı. Doğa bilimleri alanında kazanılan bu başarı, sosyal ve beşeri bilim konularının da rasyonel-ampirik temellere dayanan doğa bilim yöntemleriyle araştırılabileceği düşüncesini ortaya çıkardı (Brejnrod, 2007: 04). Bundan dolayı sosyoloji, kuruluş aşamasında dönemin genel eğilimlerine uyarak, toplumsal olayları “metafizik” ve “teolojik” bakış açısı yerine; “rasyonel” ve “pozitif” bakış açısıyla ele almayı yeğledi. Tarihi çağlardan modern zamanlara gelinceye kadar hayatın her alanında en önemli meşruiyet (legitimation) kaynağı olan “din ve inanç”, yeni dönemde meşrulaştırma görevini “akıl ve bilime” bırakmak zorunda kaldı (Andersen, 2011. 17).

Aydınlanma düşüncesinin “insan merkezci” (antropocentric), “bireyci” (individual) dünya görüşü sosyolojinin kurulmasını büyük ölçüde etkiledi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında

başlayıp 1789 Fransız İhtilali'ne kadar süren Aydınlanmacılık düşüncesinin oluşumunda Rönesans ve Reformasyon Hareketleri ve Dekartçı felsefe etkin bir rol oynadı (Çiğdem, 2006: 17). Başlangıçta Fransa, Almanya ve İngiltere'de ortaya çıkıp; daha sonra bütün Avrupa'da yayılan Aydınlanmacılık Düşüncesi; otorite, gelenekler ve soyluların ayrıcalıklarını eleştirerek, akıl ve bilimin önemine vurgu yaptı (Larsen, 2011: 474). İnsanın doğal ve toplumsal yaşamının akıl ve bilimle kemale ereceğini kabul eden dönemin aydınlanmacı yazar, felsefeci ve siyasetçileri Ortaçağdan itibaren Batı toplumlarının yönetim biçimi olan feodal yönetim yerine, eşitlik ve adalet temellerine dayalı yeni bir yönetim şeklini savundular (Andersen, 1998: 186). Önemli temsilcileri arasında *J. Locke (1632-1704)*, *F.M.A. Voltaire (1694-1778)*, *D. Diderot (1713-1784)* ve *İ.H.J. Rousseau (1712-1778)*, *D. Hume (1711-1779)*, *A. Smith (1723-1790)*, *İ. Kant (1724-1804)* gibi Modern Batı'nın fikir tarihinde önemli rol oynayan düşünürlerin yer aldığı Aydınlanmacılık; ulus devletlerde seküler ve demokratik temellere dayanan yeni bir toplum inşa etmek istediler (Löb, 2003: 718).

Aydınlanmacı düşünürler, Antik Çağ filozoflarından Eflatun (428-347) ve Aristo (384-322) gibi toplumu, üyeleri arasında sosyal dayanışmanın gerçekleştiği "büyük bir organizma" olarak gördüler (Gordon, 1991: 182). Hâlbuki Avrupa'da Aydınlanmacılığın başlangıcında "bütüncü toplum" söyleminden önce, toplumsal gerçekliği bireylerin oluşturduğu temeline dayanan "bireycilik" ve "bireyci toplum söylemi" öne çıkmıştı.

Söz gelimi Ortaçağın mekanik, materyalist ve ampirik fikirleriyle tanınan İngiliz filozof Thomas Hobbes (1588-1679), bütüncü toplum düşüncesine karşı çıkararak toplumsal olayları anlamak için bireyin ve bireysel gerçekliğin önemini vurguladı (Marshall, 1950: 10). Hobbes, *Leviathan*¹ adlı eserinde sosyal hayatı anlayabilmek için toplu yaşamdan önceki doğal yaşamın ve buna bağlı olarak bireysel hak ve özgürlüklerin önemini belirtti. Hobbes'e göre toplu yaşamdan önceki doğal ortamda, insan bir yandan sahiplenme ve güç elde etme duygusu içinde, diğer yandan başkalarından korkma duygusu içinde yaşıyordu (Andersen, 2011: 18). Toplu halde yaşamayı korkma ve sahiplenme duygularını engelleme isteğiyle açıklayan Hobbes, kendiliğinden meydana geldiğini kabul ettiği bireysel yaşamı, şartların zorlamasıyla oluşan toplumsal yaşamdan daha öncelikli ve önemli görmüştü (Mortensen, 2004: 123).

Hobbes'in ilgi odağındaki birey yalıtık bir varlıktı. Bu yalıtılmışlık durumu kökleri içgüdüde yer alan psikolojik bir temele dayanıyordu. Zevke dayalı istek ve arzuların fiziksel istekler tarafından yönetilip kontrol edildiğini kabul eden Hobbes'e göre tüm bireyler ahlaken bencil bir karaktere sahipti. Kendi çıkarlarını korumak için başkalarından üstün olma yarışına giren bireyler, saygınlığı başkalarının onu üstün görmelerinde arıyordu (Keane, 1988: 39). İnsanın bencil güdülerini tatmin etmek adına her türlü yola başvurmayı meşru gören bu *egosantrik* düşünce açısından sosyal yaşam toplumsal çatışmayı önlemek adına yapılan bir "mukabele"ye dayandırıldı (Çapçioğlu, 2012: 116-117). Hobbes'in birey odaklı düşünceleri klasik sosyologların kuram çalışmalarını oldukça etkilemiş ve insanın doğası hakkındaki "mekanik" ve "tarihsel" düşüncelerle birleştirilerek XVI. ve XVII. yüzyılın başlarına kadar Aydınlanmacı düşünürler arasında geniş bir taraftar bulmuştu.

Toplumculuk düşüncesinin tekrar önem kazanmaya başladığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bireycilik düşüncesi önemini yitirmeye başladı. Hobbes'in "birey odaklı" düşünceleri, toplumculuk ve demokrasi ilkelerine ters düşmek ve toplumsal olayları yorumlama konusunda yetersiz kalmakla eleştirildi. XIX. yüzyılda ortaya çıkan "romantik bireycilik" de sosyal bütünleşmeyi engellediği ve toplumun çözülmesine neden olduğu gerekçesiyle yeterli destek bulamadığı için (Brante, 1998: 109) bireycilik zamanla önemini yitirdi.

Bireyciliğe karşı toplumculuk ve kolektivist düşüncüyü savunan düşünürlerden biri İskoçyalı felsefeci ve tarihçi Adam Ferguson (1723-1816)'dur. İnsanın yaratılıştan toplumcu özelliklere sahip olduğunu kabul eden Ferguson, *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme (An Essay on the History of Civil Society, 1767)* adlı eserinde toplumdaki ekonomik yaşamı, kültürel ve kolektif ruhu yansıtan sosyal sistemi ifade etmek üzere "sivil toplum" terimini kullanmıştır.²

¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev, Semih Lim, 1993.

² Günümüzde ise "sivil toplum" ifadesi devletin denetimi altında olmayan, kararlarını bağımsız olarak vererek

Ferguson'a göre sivil toplum, devletin kontrolü dışında bağımsız biçimde organize olan "sivil toplum" (STK) değil, "bireylerin haklarının yasalarla güvence altına alındığı ve demokratik değerlerin geçerli olduğu "uygar toplum" demektir³. Toplumların otoriter ve uygar olmayan (ilkel) kabile yapısından sivil ve medeni yapıya doğru tekâmül ettiğini düşünen Ferguson sosyal evrimciliği savunmuştur. Ona göre evrimleşen toplumlar en son merhalede sosyal hayatın hukuk sistemi ve yasalarla belirlendiği sivil ve medeni toplumlar haline gelmişlerdir (Keane, 1988: 39-41).

Fransız Aydınlanmacılığı'nın önde gelen isimlerinden biri olan ünlü devlet kuramcısı Montesquieu (1689-1755) da toplumculuğu savunmuş ve siyasette "kuvvetler ayrılığı" ⁴ konusunu ele aldığı *Yasaların Ruhu (L'Esprit de lois, 1748)* adlı eserinde bireyciliğe yoğun eleştiriler yöneltmiştir. Yasaların bireysel özelliklerin değil; tüm "toplumun ruhunu", yani toplumun "alışkanlıklarını, ahlaki ve dini değerlerini" içeren yazılı metinler olduğunu kabul eden Montesquieu'ye göre, parlamenter sistem ve siyasi yönetim biçimleri bireysel hayatın değil; tarihsel, toplumsal ve coğrafi koşulların sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁵ Toplum yapısı, siyasi sistemler ve yönetim biçimleri konularında da araştırmalar yapan Montesquieu; toplumu, farklı unsurların birlikte çalışmasıyla anlamlı hale geldiği "büyük bir sistem" olarak kabul etmiştir. Bu toplumsal sistemi oluşturan en önemli unsurun "coğrafya" ve "iklim" olduğunu kabul etmesi, coğrafya ve iklimin toplum hayatına etkisini vurgulaması nedeniyle Montesquieu *coğrafi determinist* bir düşünür olarak tanınmıştır (Szacki, 1979: 60) Montesquieu'nün "toplumculuk" ve "kuvvetler ayrılığı" düşüncesi başta Durkheim olmak üzere kendisinden sonraki sosyologların toplum yorumlamalarında etkili olmuştur.

Diğer yandan ünlü Fransız eğitim kuramcısı J.J. Rousseau (1712-1778) da insanın doğuştan getirdiği bireysel özelliklerin sonradan kazandığı toplumsal koşullardan ve eğitimden etkilendiğini savunarak toplumculuğun önemini vurgulamıştır. Toplumsal koşulları ve eğitim faktörünü göz önüne almadan bireyin doğuştan getirdiği özelliklerin anlaşılamayacağını öne süren Rousseau'ya göre, insanın gözlenebilen özellikleri, onun içinde yaşadığı toplumsal koşullardan etkilenmekte ve toplumsal kurumlar insanın kişisel özelliklerini biçimlendirip değiştirebilmektedir (Andersen, 2011: 19). Rousseau, toplumsal yaşamı birey iradesinin üstünde ve bireyden daha önemli kolektif bir birliktelik olarak görmüştür (Swingewood, 1998: 33-34).

Bireycilik yerine toplumculuğun önemini vurgulayan diğer düşünür ise Fransız felsefeci ve sosyolog Auguste Comte (1798-1857)'dur. Metafizik düşüncenin temelini oluşturduğu ve toplum bütünleşmesini engellediği gerekçesiyle bireyciliğe karşı çıkan Comte toplum hayatının bireyci yaklaşımla değil; toplumcu yaklaşımla açıklanıp yorumlanabileceğini kabul etmiştir (Kösemihal, 1995: 147). Canlı organizmayı bir bütün olarak gören Spencer gibi Comte da toplumu, "sosyolojik" ve "organik" bir bütün olarak görmüştür. Comte'a göre bu bütüncül görüş insanın bencil duygularının önüne geçerek toplumla bütünleşmesini sağlamakta ve insanın kendisine yabancılaşmasını önlemektedir (Mortensen, 2004: 117).

Benzer düşüncelerle toplumculuğu savunan Karl Marx (1818-1883), bireyci düşünce ve bireyci üretim tarzının sonucu ortaya çıktığını kabul ettiği Liberalizm ve Kapitalizm'e keskin eleştiriler yöneltmiştir.⁶ Toplumda belli yasalar çerçevesinde meydana gelen değişimin bireyin bilinci ve iradesi dışında gerçekleştiğini savunan Marx, toplumun önemini vurgulama konusunda Comte ve öteki toplumcu düşünürlerle aynı görüştedir. Toplumsal olayların sosyolojik nedenlerini ortaya koymak isteyen Comte; sosyal ilişkiler ve toplumsal değişimlerin doğa bilimsel kesinliğiyle ortaya konulabileceğini savunmasına karşın, Marx kolektif üretimin ekonomi ve toplumsal sınıfları etkilediği düşüncesindedir. Toplumun bireyden bağımsız olduğu

---

toplumsal etkinliklerde bulunan topluluklar için kullanılmaktadır.

³ Duncan Forbes, *Introduction to Adam Ferguson's An Essay on History of Civil Society*, 1966, s. XV.

⁴ Yasama, yürütme ve yargı gücünün kendi içinde bağımsız olması.

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Louis Althusser (2005) *Montesquieu, Siyaset ve Tarih*, Çev. Alp Tümerekin İstanbul: İthaki Yayınları.

⁶ Esasen Marx kendisini sosyolog olarak görmemesine rağmen, geliştirdiği kuramlar klasik sosyoloji ve daha sonraki sosyolojik geleneği derinden etkilediğinden, onun sosyologluğu felsefeciliğinden daha fazla önem kazanmıştır. (Bkz. Per Månson, 2013: 105).

noktasında Marx, Comte ve Durkheim ile hemfikir olmasına karşın, toplumsal yapının baskı ve sömürü aracı olabileceği düşüncesinde onlardan ayrılmaktadır (Köseihal, 1995: 222-227). Zira Marx, “tarihi materyalizm” teziyle insanlık tarihini sınıf çatışmalarının meydana geldiği bir çatışma alanı olarak görmüştür. İnsanlık tarihinin en etkin gücünün “sınıf çatışması” olduğunu öne süren Marx’a göre “burjuva sınıfı” ile “işçi sınıfı” arasında süregelen çatışmanın son bulması ancak burjuva sınıfının işçi sınıfına uyguladığı baskının ortadan kalkmasıyla mümkündür. Marx, sınıfsız bir toplumun, ancak bireylerin toplumsal dayanışma bilincinin güçlenmesiyle; bunun mümkün olmaması durumunda işçi sınıfının, yapacağı bir devrimle yönetimi ele geçirmesiyle kurulabileceğini öne sürmüştür (Brejnrod, 2007: 17).

Buraya kadar yaptığımız incelemede görüldüğü gibi bazı düşünürler Batı’da sanayinin, Liberalizm ve Kapitalizm’in gelişmesinde önemli rol oynayan bireycilik düşüncesini öne çıkarırken; bazıları toplumsal bütünleşme için tehlike olarak gördükleri bireyciliği eleştirerek toplumsalcılığı, kolektivizmi ve toplumsal dayanışmanın önemini vurgulamaktadır. Bu tartışmalardan etkilenen klasik dönemin pozitivist sosyologları kuram geliştirme aşamasında bireyci ve liberal düşünceden çok kolektivist ve toplumcu düşünceye önem vermişlerdir. Ancak - aşağıda göreceğimiz gibi - pozitivist sosyologların tersine hermeneutikçi sosyologlar bireyciliği ve öznelliği öne çıkarmışlardır.

Aydınlanmacılığın en temel özelliklerinden olan “pozitivist düşünce” klasik sosyolojinin kuruluş aşamasındaki yöntem tartışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Klasik Sosyolojinin Pozitivist Temelleri

Dar anlamda Auguste Comte’un kurduğu kabul edilen Pozitivizm geniş anlamda epistemolojik bir düşünce tarzıdır. Pozitivist tutum ve deneysel bilimin yöntemlerine ve sonuçlarına güvenen pozitivism bilimsel bilgiye ayrıcalık tanıyıp metafizik bilgiyi eleştirir. Epistemolojik bir düşünce olarak rasyonel ve deneysel yöntemlerin uygulaması biçiminde ortaya çıkan Pozitivizm’e göre, bilim gözlenebilir ve iyi tanımlanmış olgulardan yola çıkmalıdır. (Özcan, 2008: 279).

Elbette tarihte sosyolojik düşünceye katkıda bulunan pek çok düşünür vardır. Bunlar arasında klasik sosyolojide Auguste Comte’a özel bir önem verilmektedir. Fransız İhtilali’nden sonra Paris’te yaşayan Comte, hem sanayileşme sonrası hızlı bir değişim geçiren büyük kentlerin toplumsal bütünlüğünün sağlanıp kaosa sürüklenmesinin önlenmesi, hem de toplumsal dünyanın bilimsel yöntemlerle araştırılması için yeni düşünceler üretmiştir (Brejnrod, 2007: 16).

Pozitivizm ve sosyolojinin kurucusu⁷ kabul edilen Comte pozitivist sosyolojinin temel ilkelerini belirlemek amacıyla 1830-1842 yılları arasında yazdığı *Pozitif Felsefe Kursları (Cours de Philosophie Positive)* adlı altı ciltlik eserinin ilk üç cildini, sırayla bilimlerin felsefi temellerine ve matematik/doğa bilimlerine; son üç cildini de yeni bir bilim olarak kabul ettiği sosyolojiye ayırmıştır (Andersen, 2011: 20). İlk çağlardan itibaren toplumların geçirdiği fikri gelişimi *teolojik, metafizik ve pozitivist* dönem olarak kategorize eden Comte (1844/1979: 53) akıl, bilim ve deney temellerine dayalı “insan merkezci” pozitivist dönemden sonra, artık Tanrı ve inanç merkezci “teolojik” ve “metafizik” döneme geri dönülemeyeceğini kabul etmiştir (Armstrong, 2011: 278).

Comte’un *Üç Hal (veya merhale) Yasası* diye bilinen görüşü Comte’dan önce de vardır. Aydınlanma düşünürlerinin neredeyse hemen hepsi farklı isim ve içeriklerle insanlığın yaşadığı tarihsel sürece dair bir “merhale kuramı” geliştirmişlerdir (Çiftçi, 2012: 45). Ancak Comte’un Avrupa toplumlarının tarihsel gelişimlerini açıklamak üzere geliştirdiği *Üç Hal Yasası’nın* bütün toplumlar için geçerli olduğunu söylemek güçtür. Zira Comte’un iddia ettiği gibi dünyadaki bütün toplumlar aynı sosyolojik süreçlerden geçmiş değillerdir (Arslanoğlu, 2012: 28).

Avrupa’nın feodal yapıdan demokratik yapıya geçiş sürecinde toplum bütünlüğünü sağlayan ilkeleri ortaya koymaya çalışan Comte kendisinden önce benzer görüşler ileri süren S.

⁷ Akademik bir bilim olarak sosyolojinin kuruluşu Comte’a dayandırılmakla birlikte, son zamanlarda düşüncelerinin ve yönteminin modern sosyolojiye daha uygun olduğu varsayılarak, sosyolojiyi kuran bilim adamının İbn Haldun olduğunu kabul eden sosyologlar da vardır (Arslantürk, 2012: 13).

Simon, C.L. Montesquieu, E. Kant ve D. Hume'un felsefi düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir (Brante, 1998: 40-41). Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisindeki Fransız Aydınlanmacılığı'nın pozitivist dünya tasarımıyla yola çıkan Comte, "din ve Tanrı merkezci (teocentric)" toplum düşüncesi yerine, "insan merkezci (antropocentric)" pozitivist toplum düşüncesini benimsemiştir (Marshall, 1950: 106). O, sosyolojiyi toplumsal düzenin ve sosyal gelişmelerin nasıl olması gerektiğine dair ilkeler koyan bağımsız bir disiplin olarak görmüştür. Bilimleri hiyerarşik olarak gruplandıran Comte'a göre en önemli bilim olan sosyoloji; matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyoloji gibi doğa bilimlerinden daha önemlidir (Comte, 1979:188).

Comte'un pozitivist sosyolojisinin amacı, toplumsal ve kültürel olayları doğa bilimleri gibi nedensel (determinist) ilkelerle inceleyerek toplumsal gelişmenin genel geçer yasalarını bulup toplumu yeniden inşa etmektir. "Kesinlik" ve "genellik" özelliği taşıyan doğa bilim modelini toplum araştırmalarına uyarlamak isteyen Comte, "toplumsal fizik" adını verdiği modelle toplumsal olguları doğa bilimsel yöntem kesinliğiyle incelemek istemiştir (Giddens, 2000: 147). Toplumsal dünyayı bir nesne gibi algılayan bu "sosyolojik pozitivism" in gerçek amacı toplumdaki genel geçer yasaları bularak topluma egemen olmaktır (Giddens, 2000, 148).

Comte'a göre insan zihninin ürünü olan bilimsel tutumu benimseyen bilim adamı pozitif bir düşünceye sahiptir. İnsan bilgisinin ansiklopedik yapısında var olduğunu kabul ettiği boşluğu doldurabilmek için Comte "sosyal fizik" kavramının anlamını genişletir (Özcan, 2008: 236). Sosyal fizik hem bir istatistiği hem de bir dinamiği kapsamaktadır. Siyasal sistemlerin çürütmesine neden olan düşünsel anarşi Fransız Devrim'inden beri topluma egemen olmuştur. Bu anarşik durumdan kurtulabilmek için Katolik ve Protestanlık farklı teolojik ve metafizik çözümler önermiş, ancak bunlar sorunun çözümünde yetersiz kalmıştır. Comte'a göre ortaya çıkan kaosu ancak sosyoloji ortadan kaldırılabirdi. Bu durumda sosyolojiye sadece sosyolojik değil aynı zamanda politik bir amaç yüklenmişti. Pozitif bir doktrin olan "sosyal fizik" toplumsal düzensizliğe son vermekle kalmayacak aynı zamanda ilerlemeyi de sağlayacaktı (Özcan, a.g.e: 236/237).

Reel dünyaya odaklanan ve toplumsal dünyanın bireyler ve bireysel bilinçlerden bağımsız olduğunu kabul eden pozitivist yöntem, *epistemolojik* temellere dayanmaktadır. Bu epistemolojik paradigmaya göre araştırma, hem araştırılan olay ve olgu hem de araştıran açısından "fiziksel perspektiften" gerçekleştirilen bir eylemdir. Burada meydana gelen veya olan bir şey başlangıcına, yani o şeyi olduran güce bakılmaksızın olduğu gibi incelenir. Olduran güce (ilk saike) bakmak bilimin değil, teolojinin veya metafiziğin yöntemidir (Giddens, 2000: 147).

Comte'un pozitivist yöntemle yaptığı çalışmalarla sosyolojinin bilim statüsü elde ettiği kabul edilmiştir. Ancak akademik ve bilimsel camianın dışından gelen Comte, isim babası olduğu ve temel ilkelerini belirlediği sosyolojinin daha sonraki gelişim sürecinde etkin bir rol oynamamıştır.⁸ Esasen maden mühendisliği okuyup, bu alanda çalışan Comte'un zamanında sosyoloji üniversitede henüz ders olarak okutulmaya başlanmamıştır (Larsen ve Inge Ktyger Pedersen, 2011: 645).

Sosyal bilimlerde Pozitivist yöntem geleneği, Comte'tan sonra Herbert Spencer (1820-1903) tarafından sürdürülmüştür. Darwin'in biyolojide türettiği, "güçlülerin ve çevreye uyum sağlayabilenlerin ayakta kalabildiği (survival of the fittest) temeline dayanan "evrim kuramını" Herbert Spencer (1820-1903) sosyoloji ve kültüre uyarladı. Sosyolojiye *organizma, büyüme, yapı, işlev, sistem, toplumsal kurum, seçim, farklılaşma ve sosyolojik evrim* gibi yeni kavramlar getiren Spencer toplumların menşesini ve tarihsel gelişmelerini ayrıntılı biçimde inceledi. Doğal olgular ile toplumsal fenomenler arasında fark görmeyen Spencer, Comte'un yaptığı gibi doğa bilimlerinin araştırma tekniklerini sosyal bilimlere uyarlamak istedi. Spencer, XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar Batı'nın düşünce tarihinde önemli bir rol oynayan evrimci düşünceden etkilenmiştir. Bu düşünce toplumsal olguların ve kültürel değerlerin kendi iç dinamikleriyle basitten mükemmelere doğru tekâmül ettiğini kabul ediyordu. Aynı geleneği

⁸ Esasen sosyolojinin kavramları ve bilgisi Comte'den önce de yaşamaktaydı.

izleyen Spencer'e göre toplumlar primitif, homojen, savaşçı ve bütün yetkilerin tek elde toplandığı otoriter yapıdan, modern, heterojen, barışçı ve demokratik yapıya doğru evrimleşmişlerdir (Spencer, 1893: 436). Spencer, organizmaların türlere doğru evrimleştiği gibi toplumların da ilkel yapılardan farklılaşarak (uzmanlaşarak) evrimleştiğini ileri sürdü.

Zamanla etik bir içerik kazanan *sosyal evrimcilik kuramı*, hayatta kalma mücadelesinde en başarılı olanların ahlaken de iyi oldukları teziyle Batı'nın Üçüncü Dünya Ülkeleri'ni sömürgeleştirme politikalarını meşrulaştıran bir mahiyet kazandı. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra popüler bir düşünce haline gelen "sosyal evrimcilik", Birinci Dünya Savaşından sonra etik hatalar içermek, fazla spekülasyon ve bilimsellikten uzak olmakla eleştirilerek sosyal bilimlerdeki etkisini kaybetti (Larsen, 2011: 651-652).

Klasik sosyolojinin pozitivist gelenek içinde kendisinden sonraki toplum bilimcilerinin en fazla etkisinde kaldığı isim Emile Durkheim (1858-1917)'dir. Comte'dan sonra pozitivist sosyolojinin en önemli temsilcisi olan Durkheim'in sosyolojik kuramına göre ailesel, siyasal, ekonomik, eğitimsel ve her türlü beşeri sosyal oluşum bir şekilde sosyal olanın açılımıdır. Çalışmalarının ana teması *toplum bütünleşmesi* ve *toplumun ortak ahlaki değerleri* olan Durkheim, sosyolojik yöntemin ilkelerini ortaya koyarak sosyolojinin nasıl olması gerektiğine dair yeni düşünceler üretti (Durkheim, 2000: 25). Spencer'in "sosyolojik evrim" kuramından yol çıkan Durkheim, ondan farklı olarak nicel yöntemler, istatistik veriler ve çözümlemelerle toplumsal olayların nedensel ilişkisini inceleyecek yöntemler geliştirdi. "Bireylerin eylemlerine indirgenmeyen toplumsal olayların nesne gibi incelenebileceğini" öne süren Durkheim, bireyden önce var olan ve yapılandırılmasında bireylerin etkisinin olmadığını düşündüğü toplumsal olayların ve sosyal kurumların birey üzerinde yaptırım gücü meydana getirdiğini kabul etti. (Durkheim, 2000: 245).

XIX. yüzyılda yaygın olan bireylerin toplumsal gerçekliği oluşturduğu ve insanın özelliklerinin biyolojik faktörler tarafından belirlendiği düşüncesini eleştiren Durkheim sosyal yapının ve toplumun bireyin karakterini belirlediğini savundu. Ona göre bireylerin oluşturduğu *devlet, mabet ve aile* birey üzerinde yaptırım gücü olan kurumlardı (<http://www.denstoredanske.dk>). Durkheim'e göre sosyal bilim kuramları *bireyüstü* toplumsal gerçekliklere, ve ampirik verilere dayanmalıydı (<http://www.denstoredanske.dk>). "Zihinsel evren" ile "fiziksel evren" arasında kategorik bir ayrım yapan Durkheim'in pozitivist yönteminde zihinsel süreçlere indirgenemeyen ve somut gerçekliği olan toplum doğanın nesnellğine benzetilmiştir.

Sosyolojiyi fizik kadar kesin ve objektif duruma getirmek isteyen Durkheim, matematiği ve matematiğin bir alt branşı olan istatistiği toplumsal olayların ölçüm ve analojisinde kullandı. Durkheim'e göre sosyoloji ancak görecelilikten kurtularak, antropolojik ve etik değişkenlerden uzak durarak bilim statüsü kazanabilirdi. Bireysel bilinci bir yanlısıma olarak gören Durkheim açısından insanın düşüncelerini ve eylemlerini nelerin determine ettiği ancak pozitivist düşünce aracılığıyla anlaşılabilirdi. (Özcan, 2008: 283). Modernleşme ile birlikte artan ekonomik bireyciliğin "anomi, bencillik, ahlaki yozlaşma ve sosyal çözülme" gibi bireysel ve toplumsal sorunlara yol açacağını savunan Durkheim, bireyin toplum hakkında kolektif bilince sahip olduğu teziyle bireycilik problemini aşmak istemiştir (Magill, 1995: 69-72). Durkheim, modern zamanlarda çözülmeye başlayan sanayi toplumunun sosyal bütünlüğünün sağlanabilmesi için Aydınlanmacılığın bireyciliğini eleştirip toplumsallığın önemini vurgulamıştır.

Diğer taraftan Durkheim değişik toplumsal faktörlerin insan davranışlarını nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla gelişmiş sanayi toplumlarında *intihar (Le Suicide, 1897)* olayının nedenlerini ortaya koymayı amaçlayan geniş çaplı bir araştırma yapmıştır. Aile, iş hayatı, yerel bölge ve toplumsal şartlar ile intihar arasındaki ilişkileri incelediği bu çalışmasında, bireysel bağların ve toplumsal bütünleşmenin yetersiz olduğu toplumlarda intihar oranının yüksek olmasına karşın, bireysel bağların ve toplumsal dayanışmanın güçlü olduğu toplumlarda intihar oranının düşük olduğu ve intiharın bireysel nedenlerden değil, toplumsal nedenlerden kaynaklandığı sonucuna varmıştır (Brejnrod, 2007. 17).

Görüldüğü üzere Fransız Ekolünde yer alan Comte, Spencer ve Durkheim toplumsal olayları normatif çözümlerinin tersine, değer yargılarından bağımsız, mevcut durum ve ilişkileri ortaya koymayı amaçlayan pozitivist (nesnel) yöntemle ele aldılar. Comte'un çalışmalarıyla bilim statüsü elde eden sosyoloji Durkheim'in katkılarıyla bilim dünyasındaki yerini güçlendirdi.

Ancak aynı dönem içinde Almanya'da ortaya çıkan *hermeneutik* yöntemin, pozitivist yöntemin temel paradigmasını eleştirmesi sosyal bilimlerde yeni bir yöntem tartışmasını başlattı.

Hermeneutik Yöntem

Sosyolojinin kuruluş aşamasında toplumsal hayatın fiziki/mekanik boyutundaki gelişmeler kadar düşünce boyutundaki gelişmeler de etkili oldu (Grimen, 2002: 255). Fiziki ve mekanik dünya ile birlikte toplumsal olayların ve yazılı metinlerin yorumuna da önem veren Yeni Kantçılık, beşeri ve sosyal bilim yöntemlerine yeni bir açılım kazandı. Alman filozof Immanuel Kant (1724-1804)'ın düşüncelerinden yola çıkan bu düşünürler kendilerinden önce sosyal bilimlerde kalıcı iz bırakan Fransız/İngiliz pozitivizmine karşı *hermeneutik* (tercüme, anlama, yorumlama) yöntemini geliştirdiler (Månson, 2013: 105).

Pozitivizmin özne-nesne ayırımına karşı çıkan *hermeneutik* yöntem, "bilgi ve doğrunun kabulünü öznel deneyim ve spesifik bağlama dayandıran fenomenolojik içerikli idealizm" olarak tanımlanmıştır (Olsen, 2004: 24: 32). Bu tanım, hermeneutik yöntemi genel kuralları geliştirmek isteyen doğa bilimi yöntemleriyle karşı karşıya getirdi. Doğa bilimlerinin "açıklamacı yöntemi", maddi/fiziki olayların nedensel özelliklerine dayandırılırken, "sosyal/beşeri bilimlerin "anlamacı yöntemi" toplumsal olayları anlamının ve yorumlamanın önemine vurgu yaptı. Anlamacı yöntem açısından nesne, özgür iradeye sahip insan tarafından araştırılacağı için sosyal bilimlerde doğa bilim yöntemlerinin kullanılması doğru bulunmadı. Sosyal bilimlerde nedensel yasalar meydana getirmenin güçlüğüne dile getiren hermeneutikçi düşünürler bireysel ve öznel tercihlerin anlaşılmasına önem vererek sosyal olayların araştırılmasında nitel yöntemleri kullandılar (Brante, 1998: 78). Deney, gözlem, test ve açıklama gibi ampirik yöntemlerden yararlanan doğa bilimlerinin araştırmaları kesin sonuçlar verdiği halde; *anlama, yorumlama, tefsir ve te'vil* yöntemlerine başvuran sosyal ve beşeri bilim araştırmalarının birden fazla sonuçları olabileceği varsayıldı (Brante, 1998: 78-80).

Başlangıçta yalnızca dini, edebi ve hukuki metinlerin zaman ve şartlara göre açıklanıp yorumlanmasında kullanılan hermeneutik yöntem, Wilhelm Dilthey ve Max Weber'in çabalarıyla sosyolojide önemli bir paradigma haline geldi (Thygesen, 2012: 31). Sosyal bilimcilerin çalışmalarıyla, sadece metinleri yorumlamakla yetinmeyip, insan davranışlarını, kültürleri, toplum ve medeniyet yorumlarını da kapsayacak şekilde genişletilen hermeneutik, felsefe ve sosyolojide yönetsel bir paradigma haline gelmesinden sonra, doğa bilimlerinin sosyolojik determinizmini eleştiren anti-pozitivist bir içerik kazandı. Sosyolojik hermeneutikçiler, özgür irade sahibi, tarihsel ve kültürel bir varlık olarak kabul ettikleri insanın bir nesne (taş" veya "atom" gibi incelenmesine karşı çıktılar.

Aslında doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasındaki düalistik ayırım hermeneutik yöntemin sosyal bilimlere uyarlanmasından önce ortaya çıkmıştı. Örneğin XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan İtalyan felsefeci *Giambattista Vico* (1668-1774) 1725 yılında kaleme aldığı *Yeni Bilim (Scienza Nuova)* adlı eserinde, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanmasının zorunlu olmadığını savunarak, bireyin duygu ve düşüncelerine dayanan "öznel" bilgilerin, bireyin kişisel görüşünden bağımsız olan "nesnel" bilgilerden daha güvenli olduğunu kabul etmişti.⁹ Sosyal ve beşeri olayların doğa olaylarından farklı bir yöntemle incelenmesi gerektiğini dile getiren Vico, insanın yarattığı kültür dünyasını incelemek için yeni bir yöntem

⁹ XVII. ve XIX. yüzyılda tartışılan bilimsel düalizm, günümüzde "maddi-manevi", "doğa-kültür", "doğa bilimleri-beşeri bilimler" arasındaki *dikotomi* ile de örtüşmektedir, bkz. Alan Swingewood (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay . İstanbul, Bilim ve Sanat Yayınları: 10-15.

geliştirmenin gerekli olduğunu savunmuştu. Beşeri düşüncenin “akıl” ile olduğu kadar “hayal gücü” ve “bellek” ile de ilişkili olduğunu kabul eden Vigo (Swingewood, 1998: 16), toplumların kendi tarihsel hayat süreçlerindeki gelişmelerin ortak nitelikleri üzerinde çalışmıştır.

Yapılan araştırmalarda, hermeneutik yöntem açısından sosyal bilimlerin araştırma alanı olan *sosyal gerçeklik* ile doğa bilimlerinin ilgi alanı olan *fiziksel gerçeklik* arasında önemli farklar ortaya çıktı. Fiziksel gerçekliğin öznel yorumlamalardan bağımsız olduğu varsayıldığı halde; sosyal gerçekliğin kişisel yorumlamalarla anlamlandırıldığı kabul edildi. Öznel bir niteliğe sahip olan ve bireylerin algısına bağlı olarak değişen sosyal gerçeklik öznel yorumlamalarla anlamlandırıldı. Ampirik yöntemle nesnel olarak gözlenebilen olayların; dil, hitap, inanç ve kültür gibi öznel ve kişisel niteliklerle anlamlandırıldığı kabul edildi (Thygesen, 2012: 31-32). Ne gerçekliğe (realizme), ne de sosyal yapısalcılığa (konstrüktivizme) imkân vermeyen hermeneutiğin ontolojisi “realist” ve “yapısalcı” kategorilere indirgenmedi. Zira hermeneutik, ne realizmde olduğu gibi bizi, doğrudan doğruya gerçekliğe ulaştırmak istiyordu, ne de konstrüktivizmde olduğu gibi, bilimin nesnesinin salt toplumsal yapılar olduğunu kabul ediyordu. Hermeneutik epistemolojinin hareket noktası olan “anlama” kavramı, araştırmacıya evrenin belirli bir bakış açısından kavramasını sağlayan öznel anlam çerçevesi veriyordu (Thygesen, 2012: 31-32).

Kuramsal açıdan hermeneutik yöntem “sosyal aktörün (veya insanın) ne olduğu” ve “araştırmacının insan ve toplumu nasıl araştırması gerektiği sorusunu cevaplamayı amaçladı. Dünya hakkında belli bir görüşe sahip olan insanın bilinçli olarak dünyaya belli bir açıdan baktığı kabul edildi. Hermeneutik yöntemde varlık olarak bizim dünyaya bakışımızı ve olayları yorumlayışımızı belirleyen, “kültür tarihi” ve “kişisel tarih” ile ilişkisi olan bir “ön-bilgi”den bahsedilmiştir. Bir toplumun tarihsel kültürü ve kişilerin hayatlarıyla özdeşleşen meslekleri onların dünya, insan ve toplum yorumlarını biçimlendirdiği varsayıldığından farklı kültürel coğrafyalarda sosyalleşen bireylerin dünyaya farklı açılardan baktığı kabul edildi. Bu bağlamda “Türkiye” bir kültürü, “öğretmen” kelimesi de bir meslek grubuna mensup bir kişiyi akla getirir. Türkiye’de bir öğretmenin dünyayı ve olayları algılaması ile, mesela Fransa’da herhangi bir meslek grubuna mensup bir kimsenin dünya ve olayları algılaması farklı olacaktır. Zira T.C. vatandaşının olaylara bakışını onun içinde yaşayıp sosyalleştiği dini ve ulusal kültürü, Fransız vatandaşının olaylara bakışını da onun dini ve ulusal kültürü belirlemektedir.

Hermeneutik yöntem, Pozitivist yöntemin tersine araştırmacının olayları iç gözlemle içerden araştırmasını öngörmüştür. “Kültür” ve “organizasyon kuramı” çerçevesinde “ulusal kültür” ile “meslek kültürü” arasındaki ilişkiyi hermeneutik yöntemle ele alan somut araştırma örnekleri de vardır. Örneğin Japon kültürü ile Batı kültürü arasındaki farkı araştırdığı çalışmasında antropolog Clifford Geertz, yabancı kültür çalışmalarında “empati” ve “anlamacı” yöntemin gerekliliğini şu şekilde ifade etmektedir:

“İnsan, kendi ördüğü belirlilik ağlarında asılı bir canlıdır. Kültürü bu ağlar olarak ele alıyorum, bundan dolayı da onu analizinin kurallarının araştırıldığı “deneyel” bir bilim olarak değil, anlamın araştırıldığı “yorumsamacı” bir alan olarak düşünüyorum.” (Geertz, 1973: 5).

Geertz’in bu ifadeleri hermeneutik yöntemin yorumsamacı epistemolojisi ve bu yöntemin pozitivistimin genel geçerli yasa arayışından uzak duruşunu dile getirmektedir.

Söz gelimi Japonların geleneksel “çay seremonisi” nesnel ve gözlemsel olarak dışarıdan incelendiği takdirde anlamsız görünmesine karşın, katılımcı yöntemle içerden incelenmesi durumunda anlamlı olabilir. Aynı şekilde namaz kılan bir kimsenin davranışları İslam’ı tanımayan bir kimse için anlamsız görünmesine karşın, bir Müslüman için namaz esnasında yapılan tüm hareketlerin özel ve içsel anlamı vardır. Bu özel ve içsel anlamların kavranabilmesi için olayın iç perspektiften ve empatik yöntemle araştırılması önemlidir.

Bu durum meslek kültürü için de geçerlidir. Örneğin “hemşirelik” mesleğinin anlam ve önemini ne olduğunu anlayabilmek için hemşirenin bir gün içinde kaç hastaya baktığını saymak (nicel olarak ortaya koymak) doğa bilimleri açısından yeterli olmasına karşın, hermeneutik yöntem açısından uygun ve yeterli değildir. Hermeneutik yöntemle göre burada araştırmacı için önemli olan (hemşirenin bir günde kaç hastaya baktığı veya kaç hastayı tedavi

ettiği değil) hemşirelik mesleğinin önemi ve anlamıdır. Burada araştırmacının kendisini hemşirenin yerine koyup onun yaptığı işi nitel yöntemle araştırması önemlidir.

Hermeneutik yöntem, sadece evrendeki fiziksel olayları değil; bütün beşeri ve sosyal ifade biçimlerini araştırma sürecine dahil etmektedir (Bjerrnrod, 2007: 229). Bütünün ve parçaların birbirinden ayrı anlaşılamayacağını kabul eden *hermeneutik döngü (daire)* ilkesine göre, bütünle onu meydana getiren birimler arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bütünle, onu meydana getiren bileşenlerin çift yönlü etkileşimle birbirini anlamlandırdıklarını kabul eden hermeneutik döngü açısından, bütünün anlamadan onu meydana getiren bileşenleri ve bileşenler hakkında sağlam bir kavrayışa ulaşmadan da bütünün anlaşılması güçtür.¹⁰

Wilhelm Dilthey' ve Hermeneutik Yöntem

Weber'den önce Alman felsefeci ve düşünce tarihçisi Wilhelm Dilthey (1833-1911), hermeneutik yöntemi sosyal ve beşeri bilimlere uyarlayarak toplumsal olayları hermeneutik yöntemle çözümlenmek istemiştir. Beşeri bilimlerin, doğa bilimlerinin düşünce tarzının sosyal bilimlere uyarlamasına karşı çıkan Dilthey, içsel (deruni) yaşantının ifadelerinin nesnel olarak geçerli yorumlamalarını elde etme yöntemlerini geliştirmeyi amaçlamıştır (Palmer, 2008; 137). Dilthey'e göre fiziksel dünyada meydana gelen olayların nedensel ilkelerini açıklayan (erklaren) "pozitivist" yöntem ile "yorumsamacı" (verstehen) yöntem arasında önemli farklar mevcuttur. Pozitivizmin doğa bilim yöntemlerinin sosyal ve beşeri bilimler alanında da kullanılabilmesi görüşüne karşı Dilthey, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında kategorik bir ayırım yaparak, sosyal ve beşeri bilimler (*geisteswissenschaften*)'in epistemolojik çözümlenmelerini yapmıştır. Dilthey'e göre insanın kazanımları yalnızca duyuşsal deneyimlerle değil, bütün beşeri tecrübelerle oluştuğundan, evren bağımsız olgularla değil, kendi içinde yapısal bütünlük arz eden deneyimlerle anlam kazanmaktadır. Biz doğada yinelenen, dışarıdan gördüğümüz olayların nicel açıklamasını yaparken, sosyal ve manevi (tinsel) olguların eşsiz tezahürlerini açıklayıp yorumlamaya çalışırız (Palmer, 2008: 140).

Objesi ne olursa olsun deneysel yöntemin her disipline uygulanması fikrine karşı çıkan Dilthey'e göre beşeri ve sosyal bilimler doğa bilimlerine göre yapılamaz. Bu nedenle her bilim incelediği objeye uygun yöntemi kendisi belirleyip uygulamalıdır. Anlama ve yorumlamanın konusu olan beşeri olgular içeriden kavranıp anlaşılabilirler. Nesnel gibi dışarıdan açıklanamayan kurumları, davranışları ve inançları sosyal aktörlerin onlara yükledikleri anlamları özümseyerek içeriden anlamak gerekir (Özcan, 2008: 288). Zira beşeri olgular değişmez ve gözlenebilir nesnel ve somut objeler gibi açık ve net değil komplike bir yapıya sahiptir.

İnsanın içsel hayatının dinamiklerinin "bilme", "hissetme" ve "isteme" duyuşlarından meydana gelen karmaşık bir yapı olduğunu kabul eden Dilthey'e göre, bu dinamiklerin sebep-sonuç ilişkilerine, mekanik sayısal düşüncenin katılığına konu yapılamaz. Kant'ın, bilimlerin epistemolojik temellerini oluşturan *Critique of Pure Reason (Saf Aklın Eleştirisi)*'a karşı Dilthey sosyal bilimlerin epistemolojik temellerini oluşturabilmek için tarihsel aklın eleştirisini yapmıştır (Palmer, 2008). Dilthey'e göre insanı anlamak için *saf aklın eleştirisi*'nden düşünce kategorileri geliştirmek, gerçekte hayatın dışından ve hiçbir şekilde hayattan kaynaklanmayan, "durağan", "zamansız" ve "soyut" kategorileri akla getirir (Thygesen, 2012 a.g.e. s.31).

Beşeri ve sosyal bilimlerin konusu dış kategorilere göre değil, iç kategorilere göre belirlenir. Bu nedenle yaşam kendi deneyimlerinden yola çıkarak ve kendi kaynaklarıyla yorumlanır. Dilthey'e göre hayata yönelmek, insanın ve insanın dışındaki "mistik kaynağa veya ruhsal bir enerji kaynağına" dönmek değildir. Aksine hayat anlam kavramı içerisinde yorumlanması gereken ve içsel olarak yaşanan beşeri bir deneyimdir. Düşüncenin hayatın ötesine geçemeyeceğini düşünen Dilthey, hayatın kategorilerinin "aşkın gerçeklikte" değil, bilfiil "yaşanan deneyim" gerçekliğinde aranması gerektiğini ifade etmektedir (Palmer, 2008: 142-143).

¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Adil Çiftçi, *Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar Yaklaşımlar*, Ankara 2003 ve Osman Bilen, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları, Romantik Felsefi, Eleştirel Hermeneutik*, Ankara, 2002.

Dilthey'in hermeneutiğe yaptığı en önemli katkı, bu yöntemi sadece kutsal metinleri anlama ve yorumlama olarak ele alan dar çerçeveden çıkarıp, sosyal/beşeri bilimlerin metodu haline getirip genişletmesidir (Bilen, 2007: 87-89). Aynı zamanda bilinç ve kültürel olguların araştırma ilkelerini de belirleyen Dilthey'in hermeneutik yöntemi kendisinden sonraki sosyal bilimciler ve özellikle sosyologların insan ve toplum incelemelerinde önemli yöntemsel bir paradigma haline gelmiştir.

Max Weber'in Yaklaşımı

XIX. yüzyılın sonlarında Klasik Alman Sosyologları arasındaki "yöntemsel düalizm" tartışmaları Max Weber (1864-1920) ve Ferdinand Tönnies (1855-1936)'in çalışmalarına da yansımıştır. Yeni Kantçı ve hermeneutik bakış açısından doğa bilimsel yöntemleri eleştiren bu sosyologlar, toplumsal yapıların ve kurumların bireyler için öznel anlam ve önemini vurgulamışlardır. Bu konuda klasik sosyologlar içinde kendisinden sonraki sosyologları en çok etkileyen isim Weber olmuştur. Öncelikle, Batı'da (Protestan toplumlarda) Hıristiyanlığın Kapitalizm'in ortaya çıkışına etkisi, (*Kapitalizm'in Ruhu ve Protestan Ahlakı*) hukuk sistemi ve bürokrasinin rasyonelleşmesi konusunda yaptığı araştırmalarla önem kazanan Weber, ayrıca yönetim biçimleri, farklı kültürlerde dinin işlevi, siyaset sosyolojisi ve epistemoloji alanlarında da önemli çalışmalar yapmıştır (Månson, 2013b: 107). Sosyolojiyi, "sosyal olayları ve bunların süreç ve etkilerinin nedenlerini anlayıp yorumlama bilimi" olarak tanımlayan (Larsen, 2011: 770-771) Weber'in yöntemi pozitivist sosyologların tersine "bireyci (öznel)" temellere dayanmaktadır.

Weber, "din-ekonomi ilişkisi, bürokrasi, rasyonellik, güç, ideal tip, karizma, meşruiyet" kuramlarını Ferdinand Tönnies'in 1887 yılında yazdığı *Gemeinschaft* (cemaat) ve *Gessellschaft* (cemiyet) adlı eserindeki tezinden ilham alarak geliştirmiştir (Månsen, 2013: 2009). Geleneksel toplum ilişkilerinden modern toplum ilişkilerine geçiş sürecinin analizine dayanan Tönnies'in kuramına göre *cemaat* üyeleri arasında çıkar ilişkilerine dayanmayan, duygusal bir yakınlık olmasına karşın, *cemiyet* üyeleri arasında sözleşmeye dayanan rasyonel ve formel bir ilişki mevcuttur (Magill, 1995: 856). Tönnies'in geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecini yorumlamak için geliştirdiği *Gemeinschaft-Gessellschaft* "dikotomisini" Weber, modernleşmenin birey üzerindeki olumsuz etkilerini yorumlamak için kullanmıştır.

Weber sosyolojide yöntem konusunda genel olarak Dilthey'in yöntemini benimsemiştir. Ona göre insanların düşünce ve motivasyonları doğa bilimlerinin "açıklayıcı nicel" yöntemiyle değil, sosyal bilimlerin "anlayıcı nitel yöntemiyle araştırılmalıdır. Toplumu nesnel olgularla açıklayan Durkheim'in pozitivist yöntemini eleştiren Weber, bireylerin toplumsal olgular üzerinde etkisinin olduğu varsayımından yola çıkarak, araştırmalarını Avrupa'da ekonominin gelişimiyle dini düşünce arasındaki ilişkiye yoğunlaştırmıştır. Toplumsal olayları sosyal gerçekler olarak gören Spencer ve Durkheim'in yönteminden farklı olarak Weber, sosyal olayların arkasındaki nedenleri anlayıp yorumlamak istemiştir. Çalışmalarında, Batı toplumlarında bilim ve hukuk sisteminin rasyonelleşmesi temasına önem veren Weber (Stefansson, 2008: 570) toplumsal olayları "öznel" anlamlarına göre, "amaçsal rasyonel", "değersel rasyonel", "geleneksel" ve "duygusal" olmak üzere dört grupta incelemiştir. Pozitivist sosyologların nicel yöntemiyle Weber'in nitel yönteminin örtüştüğü nokta, toplumsal analizlere ilişkin evrensel ilkeler ortaya koymak istemeleridir. (Månson, 2013b: 95-96).

Sanayi toplumunun temel özelliklerinden olan "bürokrasi" ve "kapitalist istihdam" konularında yaptığı araştırmalarla modern toplumdaki sosyal ilişkilerin ve toplumsal kurumların giderek "rasyonelleşmenin demir kafesi içinde hapsediğini" varsayan Weber'e göre bürokrasi, teknoloji, hukuk sistemi ve kültürel yaşamın rasyonelleşmesiyle birlikte bireysel özgürlükler kısıtlanmaya başlamıştır (Magill, 1995: 118-119).

Weber'de Dilthey gibi pozitivistizme (veya nesnelciliğe) cevap olarak beşeri ve sosyal bilimlere doğa bilimlerinin elde ettiği epistemolojik ve metodolojik başarı düzeyine getirmeyi amaçlamıştır. Bunun için insan eylemlerinin "nedensel" açıklamalarının sistematik çözümlenmelerle anlaşılıp yorumlanmasıyla sağlanabileceğini savunmuştur (Mardin, 1982: 54-56). Yöntem konusunda Weber ile Dilthey arasında en önemli fark Weber'in öznellik ile doğa

bilimlerinin analiz modellerini uzlaştırmaya çalışmasıdır. “Tarih biliminin” değil, “tarihsel yaklaşımın” ilkelerini ortaya koymaya çalışan Weber’e göre araştırmacının kendini sosyal aktörün yerine koyarak, onun motivasyonlarını anlayıp yorumlaması (yani öznelciliği) araştırmacının “tikelleştirilmesi” veya “kişiselleştirilmesi” değildir. Weber’in anlamacı yöntemi genel olarak bireylerin ilgileri, yani psikolojik boyuttaki “güdüleri”ni anlamaya yöneliktir. Fakat bu “anlama” eylemi bizim gündelik konuşma dilinde kullandığımız “anlama” ile özdeşleştirilemeyecek özgüllüğe sahip teknik bir terim (terminus technicus), yani gündelik hayattaki konuşma, tavır ve eylemlerin ifade ettiği, niyet, duygu ve düşünce gibi zihinsel süreçlerdir. (Sunar, 1999: 27-28).

Beşeri ve toplumsal olguların doğadaki nesnelere gibi incelenmesine karşı çıkan Weber’in anti-pozitivist hermeneutik paradigması bilgi kuramı açısından özü itibarıyla idealist temellere dayanmaktadır. Ona göre bilgi ancak bireylerin öznel deneyimlerini anlayıp yorumlamakla kazanılabilir. İnsanın evren oluşturma sürecini kavramak isteyen bu paradigmanın amacı sosyal aktörlerin perspektifinden evreni anlamaktır. Zira toplumsal gerçeklik tamamen önceden var olan olgusal bir yapı değil, meydana getirilen bir süreç veya bir olgudur. Kendimizi ve çevremizi tanımayı sağlayan, deneyimlerimizin uzantısı olan bilinç hermeneutikçi sosyal bilim yöntemlerinin merkezinde yer almaktadır. Böylece araştırmacı incelemek istediği olgu veya olayın bütünlüğünü korumak amacıyla ona içeriden bakar. Doğrudan doğruya olguya katılanı veya onu inşa eden araştırmayı yansıtır diye düşünüldüğünden dışarıdan oluşturulan kategori, form ve yapıların araştırmacının konusunu dayatmasına karşı çıkılır.

Sonuç ve değerlendirme

Sosyolojinin kökenlerinin arka planı 1789 Fransız İhtilali ile Avrupa’da sanayileşmenin ortaya çıkışına eşlik eden değişimler tarafından oluşturulmuştur. Bu değişimlerin ortaya çıkardığı geleneksel yaşam biçimlerinin çözülmesi, çağın düşünürlerini hem doğal/mekanik dünyanın hem de toplumsal/beşeri dünyanın yorumu konusunda yeni bir yöntem geliştirmeye yöneltmiştir.

Sosyolojinin, sistematik bilim olarak kurulmasından önce var olan aydınlanmacılık, bireycilik ve pozitivism akımları klasik sosyolojinin ilk kurucuları olarak kabul edilen Comte, Spencer ve Durkheim’in kuram oluşturma çalışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bundan dolayı klasik sosyolojinin ilk kuramları dönemin yaygın düşünce akımlarının etkisiyle “pozitivist” bir içerik kazanmıştır. Batı’nın medeniyet tarihinde kalıcı izler bırakmış olan fikir akımları ve bunlara paralel gelişen toplumsal koşulların, siyasi ve iktisadi gelişmelerin biçimlendirdiği sosyolojinin; *sanayileşme, kentleşme, toplumsal değişim, sekülerleşme ve modernleşme* gibi temel konuları Batı toplumlarının değişim sürecindeki farklı boyutlardaki sorunlara çözüm getirme amacına matuf olarak belirlenmiştir.

XIX. yüzyılda doğa bilimleri alanına ulaşılan düzey ve elde edilen başarı sosyal bilimlerin de doğa bilim yöntemleriyle araştırılabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı özellikle Fransız pozitivisminin öncü sosyologların toplumu “organizma”, “makine”, “doku” ve “sistem” terimleriyle ifade ettiklerinden, toplumsal olayları doğa bilim yöntemleriyle incelemek istemişlerdir. Sosyolojinin doğa bilim yöntemlerini kullanarak meşruiyet kazanıp, toplumsal olay ve olguların nesnelere gibi ele alındığı bu dönemde, araştırmacının incelediği konuyu nesnel olarak kavrayıp, açıklamak istemesi nedeniyle, pozitivist sosyolojinin ontolojisinde “özne-nesne” ayrımı yapılmıştır.

Fransız Ekolünün başlattığı, “sosyal olayların doğa bilim yöntemleriyle araştırılması düşüncesi”, sosyal bilimlerde Wilhelm Dilthey’in başlatıp Max Weber’in geliştirdiği hermeneutik yöntemi benimseyen Alman sosyologlar tarafından eleştirilmeye başlanmasından sonra, sosyal bilimlerde “pozitif” ve “yorumsamacı” yöntemden hangisinin kullanılacağı konusunda yeni bir tartışma başlatılmıştır. Evrensel yasaları *determinist (belirlenimci)* ve *nomothetic (genel ilke ve yasalar koyucu)* yöntemle araştıran doğa bilimcilerine karşı hermeneutikçiler doğa bilimleri beşeri/sosyal bilimler arasında düalistik bir ayrım yaparak; sosyal olayların öznel ve simgesel *idiographic (bireysel duruma özgü)* anlamlarını ortaya koymak istemişlerdir.

Doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasında ortaya çıkan en önemli yöntem farkı, doğa bilimlerinin “genel” ve “nesnel” sonuçlar elde etmek istemesine karşın, sosyal bilimlerin olayları “özel” ve “öznel” nedenlerini anlamaya çalışmasıdır. Sosyal bilimlerin “yorumsamacı” yönteminin doğa bilimlerinin “açıklayıcı yöntemiyle” örtüştüğü nokta, elde edilen veriler hakkında varsayımlar ortaya koyarak bu varsayımların mantıksal sonuçlarının karşılaştırılmasıdır.

Hermeneutikçi Alman ekolünün sosyal bilim yöntemlerinde tinsel değerlere (öznelliğe) önem vermesi sosyoloğun aynı anda hem “seyirci” hem de “katılımcı” olması düşüncesiyle örtüşmektedir. Bu durum araştırmacının “seyirci” ve “nesnel” olma özelliğinden çok “katılımcılık” ve “öznelcilik” özelliklerini öne çıkarmaktadır. Sosyolojiyi, normatif olmayan ve toplumsal olayları “dışarıdan”, tarafsız ve nesnel olarak inceleyen bilim olarak gören pozitivist sosyologlarla, sosyal olayları özel ve öznel anlamlarıyla “içeriden” inceleyen hermeneutik yöntemi benimseyen sosyologlar arasındaki yöntem tartışmaları günümüzde de sürmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Ali (2013). *Din Sosyolojisi*. Ankara, STS Yayınları.
- ALTHUSER Louis (2005). *Montesquieu, Siyaset ve Tarih Çeviren Alp Tümerekin*. İstanbul, İthaki Yayınları.
- ANDERSEN, Heine (2011). “Sociologiens Rødder og Dannelse”, *Sociologi: En Grundbog til et Fag*. Kopenhagen, Hans Reitzels Forlag, s.15-28.
- ANDERSEN, Heine (1998). *Sociologi: Leksikon i sociologi*. Kopenhagen, Akademisk Forlag, 1998.
- ARMSTRONG, Karen (2011). *Hvad er Religion Egentlige Betydning?* çev. Erik Fonsbøl. Kopenhagen, Anis Forlag.
- ARSLANOĞLU, İbrahim (2012). *Genel Sosyoloji*. Ankara, Gazi Kitabevi.
- ARSLANTÜRK, Zeki (2012). “Din Sosyolojisinin Konusu Ed. İhsan Çapçioğlu ve Niyazi Akyüz. *Din Sosyolojisi: El Kitabı*. Ankara, Grafiker Yayınları, s. 11-35.
- BAHAR, Halil İbrahim (2011). *Sosyoloji*. İstanbul. Akademik Hayat Yayınları.
- BECK, Ulrich (1994). “The Reinvention of Politics. Towards a Theory of Reflexive Modernization”, U. Beck, A. Giddens ve S. Lash. *Reflexive Modernization*. Cambridge.
- BİLEN, Osman (2007). *Çağdaş Yorumbilim Kuramları: Romantik Felsefi, Eleştirel Hermeneutik*, İstanbul, Şule Yayınları.
- BRANTE, Thomas, Andersen, Heine ve Korsnes, Olav (1998). *Sociologien: Leksikon i Sociologien*. Viborg, Akademisk Forlag.
- BREJNROD, Poul (2007). *Sociologi*. Kopenhagen, Gyldendal.
- COMTE, Auguste (1979/1844). *Om Positivisme*. çev. Thomas Brante. Göteborg, Bokförlaget.
- ÇAPÇIOĞLU, İhsan ve Bodur, Hüsnü Ezber (2012). “Sosyolojik Teori ve Din”. Ed. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu. *Din Sosyolojisi: El kitabı*. Ankara, Grafiker Yayınları, s. 111-147.
- ÇİFTÇİ, Adil (2012). *Sosyolojiye Giriş: Ya da Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*. Ankara.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- DURKHEIM, Emile (2000). *Den Sociologiske Metodes Regler*. çev. Esbern Krause Jensen. Kopenhagen, Hans Reitzels Forlag.
- DURKHEIM, Emile (1985). *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*. çev. C. B. Akal. İstanbul, BFS Yayınları.
- FORBES, Duncan (1966). *Introduction to Adam Ferguson's An Essay on History of Civil Society*, Edinburg, Edinburg University Press.
- GEERTZ, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York, Basic Books.
- GIDDENS, Anthony (1994). *Modernitetens Konsekvenser*. çev. Søren Schultz Jørgensen. Kopenhagen, Hans Reitzels Forlag.
- GIDDENS, Anthony (2000). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul, Metis.
- GORDON, Scott (1991). *The History and Philosophy of Social Science*. London; New York, The Colonial Press.
- GRIMEN, Nils Gilje og Harald (2002). *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger*. Kopenhagen, Hans Reitzel.
- GUNDELACH, Peter .Niels. Mortensen (1990). *Sociologi Under Forandring*. Kopenhagen, Gyldendal, 1990.
- HOBBS, Thomas (1993). *Leviathan, Çev. Semih Lim*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- <http://www.denstoredanske.dk>, Alıntı Tarihi: 12. 08. 2014.
- KEANE, John (1988). *Civil Society and the State*. London, Verso Books.
- KÖSEMIHAL, Nurettin Şazi (1995). *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- LARSEN, Lars Thorup ve Lauseten, Carsten Bagge (2010). *Hvad er Sociologi*. Aarhus, Akademisk Forlag.
- LARSEN, Steen Nepper ve Pedersen, Inge Ktyger (2011). *Sociologiskeleksikon*. Kopenhagen, Hans Reitzels Forlag.
- LÖB, Dorrit ve Vistrup, Lene (2003). *Gyldendals Leksikon*. Kopenhagen, Gyldendal.
- MAGILL, Frank N (1995). *International Encyclopedia of Sociology*. London, Chicago, Pennsylvania State University.
- MÅNSEN, Per (2013). “Klasiske Samfundsteorier: “Max Weber”. Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen. *Klassiske og Moderne Samfundsteori*. Kopenhagen, Hans Reitzels Forlag, s. 90-110.
- MARDİN, Şerif (1982). *İdeoloji*. Ankara, Turhan.
- MARSHALL, Thomas Humphrey (1950). *Citizenship and Social Class, and Other Essays*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MARX, Karl (1974). *Bidrag til Kritik af den Politiske Økonomi*. Kopenhagen, Grundris Rodhos.
- MORTENSEN, Niels (2004). *Det Paradoksale Samfund*. Kopenhagen, Hans Reitzels Forlag.
- NİLLS, Gilje ve Grimen, Herald (2002). *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger*, Kopenhagen, Hans Reitzel.

- OLSEN, Poul Bitsch ve Fuglsang, Lars (2004). *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne: Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*, Roskilde, Universitetsforlag.
- ÖZCAN, Zeki (2008). *İnsan ve Toplum Bilimleri I: Genel Bakış*, İstanbul, Alfa Akademi.
- PALMER, Richard E. (2008). *Hermenötik*. Çev. İbrahim Görener. İstanbul, Ağaç Yayınevi.
- SCHULTZ, Donald ve Tannenbaum G. David (2010). *Siyasi Düşüne ve Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*. çev. Fatih Demirci. Ankara, Adres Yayınları.
- SPENCER, Herbert (1893). *The Principle of Sociology*. London, D. Appleton and Company.
- STEFANSSON, Finn ve Sorensen, Asger (2008). *Gyldendals Religionsleksikon. Religionlivskuelse*. Kopenhag, Gyldendal.
- SUNAR, İlkay (1999). *Düşün ve Toplum*. Ankara, Doruk.
- SWINGEWOOD, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay . İstanbul, Bilim ve Sanat Yayınları.
- SZACKI, Jerry (1979). *History of Sociological Thought*, Greenwood Press.
- THYGESEN, Thomas Presskorn (2012). "Samfundsvidenskabelige Paradigmer", Claus Nygaard. *Samfundsvidenskabelige analysemetoder*. Frederiksberg, Nota Forlag, s. 21-48.
- WEBER, Max (2003). *Tekster i udvalg*. Çev.Hans Henrik Bruun, Lars Bo Kaspersen Heine Andersen. Kopenhag, Hans Reitzels Forlag.